

Н. П. КОРОБЕНКО**РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ
У МІЖДЕРЖАВНИХ ДОГОВОРАХ ТА УГОДАХ**

Досліджуються міждержавні договори та угоди у сфері пенсійного забезпечення, на основі чого вносяться пропозиції щодо вдосконалення їхніх окремих положень.

Ключові слова: пенсія, пенсія по інвалідності, страховий стаж.

Исследуются межгосударственные договора и соглашения в сфере пенсионного обеспечения, на основании чего предлагается усовершенствовать их некоторые положения.

Ключевые слова: пенсия, пенсия по инвалидности, страховой стаж.

Intergovernmental agreements are probed in the sphere of the pension providing, on the basis of what suggestions are made in relation to the improvement of them separate positions.

Key words: pension, pension on disability, strakhovoy experien,.

У формуванні ефективної моделі національної системи пенсійного забезпечення важливе значення мають міжнародно-правові акти різних рівнів, призначення яких – встановити такі права й обов'язки та передбачити такі стандарти, які б дали змогу особі відчувати себе соціально захищеною та забезпеченою незалежно від того, чи знаходиться особа на території України, чи, можливо, змушена перебувати у межах іншої держави. Тому науковий інтерес викликають укладені Україною міждержавні договори та угоди, що регулюють питання пенсійного забезпечення.

Деякі проблемні питання пенсійного забезпечення по інвалідності, що містяться у міждержавних угодах, знайшли свій відгук у роботах Т.В. Шлапко, проте комплексного дослідження та аналізу всіх укладених Україною міждержавних договорів та угод у сфері пенсійного забезпечення не проводилося.

Оскільки двосторонні міжнародні договори та угоди України з питань пенсійного забезпечення можна поділити на ті, що 1) базуються на територіальному принципі та 2) пропорційному принципі, доцільно розглянути їх саме в такій послідовності.

Угоди, що базуються на територіальному принципі, передбачають призначення і виплату пенсії за законодавством держави, на території якої постійно проживає особа. Вони укладені з деякими колишніми радянськими республіками на основі Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД у сфері пенсійного забезпечення, підписаної 13 березня 1992 р.¹, і передбачають виплату пенсій незалежно від того, в якій країні виконувалася робота.

Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД у сфері пенсійного забезпечення стала базовим міжнародно-правовим актом, що покликаний гарантувати пенсійні права громадян України на території інших держав, які є учасниками СНД та іноземців – громадян держав-учасниць СНД, які проживають на території України. Основними особливостями даної Угоди є те, що пенсійне забезпечення громадян держав-учасниць Угоди здійснюється за законодавством держави, де вони проживають (ст. 1); усі видатки щодо здійснення пенсійного забезпечення несе держава, яка його надає (ст. 2); Угода поширюється на всі види

пенсійного забезпечення громадян, які встановлені або будуть встановлені законодавством держав-учасниць Угоди (ст. 5). Тобто зазначена Угода поширюється і на пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання, якщо воно передбачене законодавством держав-учасниць.

Деякі питання виникають при аналізі п. 1 ст. 6 Угоди, де зазначено, що призначення пенсій здійснюється за місцем проживання громадян. Але не зрозуміло, про яке місце проживання йдеться: постійне чи тимчасове, відповідно до прописки або реєстрації, а можливо і фактичне? Оскільки сучасне населення мобільніше у порівнянні із початком 90-х рр. минулого сторіччя, доцільно було б зазначену норму уточнити.

Потребує змін і п. 2 ст. 6 Угоди, де передбачено, що для встановлення права на пенсію громадянам враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої держави-учасниці, а також на території СРСР. Відомо, що на даний час здійснено реформування пенсійної системи Російської Федерації (2002 р.), України (2004 р.), Казахстану (1998 р.) та інших пострадянських країн, законодавством яких передбачено врахування при призначенні пенсії тільки страхового стажу на основі сплати страхових внесків, а трудовий стаж втратив своє визначальне значення. Вищезазначене свідчить про необхідність термінового коригування змісту вказаної норми та приведення її у відповідність із сучасними пенсійними системами.

Необхідно також уточнити п. 3 ст. 6 Угоди, оскільки він передбачає обчислення пенсії із заробітку за періоди роботи, які зараховуються в трудовий стаж. Якщо взяти, наприклад, Україну, то відповідно до ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розмір пенсії визначається за певною формулою, яка не тільки враховує заробіток особи, а бере також до уваги середню заробітну плату на одного застрахованого в цілому по Україні за три роки, що передують зверненню за пенсією, та за місяць перед зверненням за пенсією. Крім того, на розмір пенсії безпосередньо впливає тривалість страхового стажу. Складну процедуру обчислення пенсії застосовує і Російська Федерація.

Як слушно зазначається в сучасній науковій літературі з права соціального забезпечення², на даний час між Урядом України та Урядом Російської Федерації не укладено двосторонніх угод про співробітництво у галузі пенсійного забезпечення, а лише 15 січня 1993 р. підписано міжурядову Тимчасову Угоду «Про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої півночі у галузі пенсійного забезпечення»³, яка не містить положення, що врегульовують пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання.

Тобто пенсійне забезпечення громадян України та Російської Федерації, які переїжджають із однієї країни до іншої, базується на основі Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД у сфері пенсійного забезпечення, що містить низку неточностей та недоліків, про які йшлося вище. Більше того, принцип територіальності діє ефективно тільки тоді, коли не тільки пенсії, а й страхові внески в країнах є подібними та дотримується певна рівновага між обміном працівниками і пенсіонерами. Дана Угода не відповідає інтересам України у сфері пенсійного забезпечення, оскільки велика кількість громадян України тривалий час працює і сплачує страхові внески в Російській Федерації, а припинивши трудову діяльність, повертається в Україну та отримує пенсію за рахунок внесків працюючих в Україні. Тому є необхідним вказати на нагальність укладення двос-

торонньої угоди між Україною та Російською Федерацією з питань пенсійного забезпечення. При цьому ця угода повинна врегульовувати пенсійне забезпечення не за територіальним принципом, а на основі пропорційного принципу. Це дозволить значно зменшити навантаження на Пенсійний фонд і Державний бюджет України. Громадяни при цьому право на пенсію не втраять.

Угода між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія від 17 червня 1995 р. «Про трудову діяльність та соціальний захист громадян» не містить норм, які б стосувалися пенсійного забезпечення по інвалідності, а лише у ст. 11 вказується, що питання пенсійного забезпечення регулюються Угодою про гарантії прав громадян держав-учасниць СНД у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 р. і двосторонніми угодами у цій галузі⁴.

В Угодах між Урядом України і Урядом Республіки Грузія від 9 січня 1995 р. «Про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення»⁵, між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки від 28 липня 1995 р. «Про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення»⁶, між Урядом України та Урядом Республіки Молдова від 29 серпня 1995 р. «Про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення»⁷, між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь від 14 грудня 1995 р. «Про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення»⁸, між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан від 21 вересня 1995 р. «Про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення»⁹ також відсутні норми, які б прямо стосувалися пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання чи каліцтва, не пов'язаного з виробництвом, хоча деякі положення відносно врегулювання порядку виплати пенсії у випадку трудового каліцтва чи професійного захворювання вони містять.

Заслужують на увагу думки Кравчук Т.В. з приводу внесення змін до загальних правил пенсійного забезпечення, передбачених зазначеними Угодами¹⁰. Але ці угоди потребують також інших змін та доповнень. Так, у ст. 2 Угоди між Україною та Республікою Білорусь «Про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення» вказується на види пенсій, що виплачуються договірними сторонами, а у вищезазначених Угодах між Урядом України та Урядом Республіки Грузія, Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки, Урядом України та Урядом Республіки Молдова та між Міністерством соціального захисту населення України і Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан не передбачено чітко визначеного переліку видів пенсійного забезпечення. Натомість у кожному із цих нормативно-правових актів зазначено, що Угода поширюється на всі види пенсійного забезпечення, які встановлені або будуть встановлені законодавством сторін. Тому необхідно передбачити, які види пенсій охоплюються Угодами та конкретизувати їх перелік. Тобто у ст. 2 кожної із вищезазначених Угод потрібно вказати, що угода поширюється на передбачені законодавством кожної зі Сторін пенсію по інвалідності та пенсію по інвалідності внаслідок трудового каліцтва та професійного захворювання.

Також необхідно внести зміни до ст. 3 Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Грузія та ст. 3 Угоди між Урядом України та Урядом Азербайджанської Республіки в частині, що регулює питання врахування трудового стажу при визначенні права на пенсію, замінивши у першому випадку вживання у вказаних статтях Угод словосполучення «трудоий стаж» на «страховий стаж».

Договори, що базуються на пропорційному принципі, укладаються відповідно

до розповсюдженого у західних країнах принципу *lex loci laboris* (перебування за місцем роботи). Це означає, що пенсію призначає і виплачує та країна, де особа працювала та набула страхового стажу. При цьому не береться до уваги громадянство особи та місце майбутнього постійного чи тимчасового проживання. У деяких випадках це дає навіть змогу отримувати декілька пенсій, але від різних держав.

Україна на даний час підписала лише сім таких двосторонніх угод. Проте інтеграційні процеси та проведення пенсійної реформи вимагають укладення двосторонніх міжнародних договорів (угод) і з іншими державами та зумовлюють необхідність перегляду деяких положень діючих міжнародно-правових актів.

Найповніше загальні норми пенсійного забезпечення відображені у Договорі між Україною та Литовською Республікою від 23 квітня 2001 р. «Про соціальне забезпечення»¹¹ і Договорі між Україною та Республікою Болгарія від 4 вересня 2001 р. «Про соціальне забезпечення»¹². Щодо пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання, то пряма вказівка на застосування відповідного виду пенсії зазначена у Договорі між Україною та Республікою Болгарія, де серед видів пенсій передбачена як пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання, так і пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, пов'язаних із виконанням працівником трудових обов'язків (ч. 2 п. 1 ст. 2).

Договір між Україною та Литовською Республікою також розрізняє види пенсій по інвалідності, передбачаючи пенсії внаслідок трудового каліцтва та професійного захворювання, та власне пенсії по інвалідності.

Характеризуючи вказані Договори, слід звернути увагу на розмежування у них термінів «пенсія», «допомога», «відшкодування шкоди», що позитивно впливає на розуміння самих договорів і виплат, ними передбачених. Договори також містять чітке визначення поняття «страховий (трудоий) стаж», під яким розуміються періоди сплати внесків державного соціального страхування, роботи за наймом або самостійної трудової діяльності, визначені або визнані такими законодавством, згідно з яким вони накопичені, а також будь-які інші періоди, прирівняні відповідно до законодавства до страхового (трудоого) стажу. Це положення дає змогу при виникненні права на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання брати до уваги разом зі страховим стажем і інші періоди, пов'язані із трудовою чи іншою діяльністю.

У п. 1 ст. 5 Договору між Україною та Литовською Республікою передбачено, що право на призначення пенсії особа набуває згідно з цим Договором та відповідно до законодавства тієї Сторони, на території якої набутий страховий (трудоий) стаж, що надає право на призначення пенсії. Такою самою нормою було б доцільно доповнити ст. 5 Договору між Україною та Республікою Болгарія та інші підписані Україною на пропорційній основі договори, що регулюють питання пенсійного забезпечення.

Важливою є норма ст. 23 Договору між Україною та Республікою Болгарія, якою передбачено, що медичні освідчення, а також переосвідчення у разі необхідності оцінки ступеня і причин інвалідності, а також ступеня втрати працездатності, передбачені законодавством однієї Договірної Сторони, осіб, що проживають на території другої Договірної Сторони, на прохання компетентної установи, що застосовує це законодавство, провадяться компетентною установою тієї Договірної Сторони, де проживає ця особа. Аналогічна норма міститься і в

інших нижченаведених двосторонніх міжнародно-правових актах.

Аналіз змісту ст. 3 Договору між Україною і Латвійською Республікою від 26 лютого 1998 р. «Про співробітництво в галузі соціального забезпечення»¹³ показує, що соціальне забезпечення між сторонами може надаватися у вигляді пенсій (в тому числі пенсії по інвалідності), допомог і відшкодування шкоди у випадку трудового каліцтва, професійного захворювання. Але Договір не пояснює, що мається на увазі під відшкодуванням шкоди, як це, наприклад, передбачено Договором між Україною та Литовською Республікою. Тому необхідно до загальних положень Договору між Україною та Латвійською Республікою внести доповнення, які б визначили цю понятійну категорію, що, в свою чергу, дало б змогу зрозуміти, який вид (чи види) пенсій слід зрозуміти під терміном «пенсії по інвалідності».

Ще більше неправильних тлумачень може викликати Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки від 20 лютого 1997 р. «Про співробітництво в галузі соціального забезпечення»¹⁴, який передбачає виплату пенсій та допомог. Пояснюючи у ст. 1 значення терміна «допомога», Договір вказує, що під допомогою слід розуміти пенсію, грошові виплати та інші допомоги. Та оскільки допомога і пенсія за своєю природою є різними об'єктами, у Договорі потрібно чітко визначити, що розуміється під цими поняттями. Тому ч. 9 п. 1 ст. 1 Договору між Урядом України і Урядом Естонської Республіки «Про співробітництво в галузі соціального забезпечення» потрібно викласти у такій редакції: «Пенсії та допомоги – грошові виплати, передбачені законодавством договірної Сторони, з урахуванням усіх підвищень, надбавок і доплат».

Договори між Україною і Латвійською Республікою та між Урядом України і Урядом Естонської Республіки передбачають, що при призначенні пенсії беруться до уваги періоди страхування – періоди сплати внесків обов'язкового соціального страхування, а також будь-які інші періоди, прирівняні до періодів страхування відповідно до законодавства сторін. Тобто безпосередньо не йдеться про трудовий стаж, але Договір дає можливість на рівні національного законодавства визначити, які періоди прирівнюються до страхових періодів і чи належить до них трудовий стаж.

Заслугує на увагу норма ст. 18 Договору між Україною і Латвійською Республікою, яка передбачає, що у випадках, коли загальний розмір пенсії, яку отримує особа, не досягає визначеного законодавством Сторони проживання мінімального розміру, за виплату різниці, що гарантує вказаний мінімум, відповідальною є сторона проживання. Тобто забезпечення такою соціальною гарантією є виплата пенсії у розмірі, не нижче прожиткового мінімуму, покладається на державу, де проживає пенсіонер. Серед двосторонніх договорів, укладених відповідно до пропорційного принципу, таку норму містять Угода між Україною та Королівством Іспанія від 7 жовтня 1996 р. «Про соціальне забезпечення громадян»¹⁵ та Договір між Україною та Словацькою Республікою від 5 грудня 2000 р. «Про соціальне забезпечення»¹⁶. Інші договори також потребують доповнення в частині гарантування мінімального розміру пенсійних виплат.

Аналіз змісту Договору між Україною та Словацькою Республікою показує, що він поширюється на виплату пенсій та допомог. Але у ньому не передбачено поділу пенсії по інвалідності на види залежно від причин інвалідності та не міститься визначення, що розуміється під пенсією та допомогою. Поняття страхового стажу, що наводиться у ст. 1 вказаного Договору як період надання допо-

моги, період тривання трудових відносин і до них прирівняний період, що вважається таким згідно з правовими нормами Договірних Сторін, і який зараховується при встановленні права на грошові допомоги, потребує термінового коригування, оскільки воно не відповідає законодавству України.

У тексті ж Угоди між Україною та Королівством Іспанія «Про соціальне забезпечення громадян» використовується термін «трудоий чи страховий стаж» та у ст. 1 дається визначення цього поняття. Зважаючи на те, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» оперує виключно поняттям страховий стаж, до якого прирівнюються періоди раніше набутого трудового стажу, у п. 1 ст. 1 Угоди термін «трудоий чи страховий стаж» слід замінити на «страховий стаж», а у тексті самої Угоди між Україною та Королівством Іспанія зі словосполучення «трудоий чи страховий стаж» слова «трудоий чи» слід вилучити.

Відповідно до підписаного 4 липня 2001 р. Договору між Україною та Чеською Республікою «Про соціальне забезпечення»¹⁷ передбачено виплату пенсій та допомог, у тому числі пенсії по інвалідності (ст. 2). Але оскільки договір не містить чіткого розмежування термінів «пенсія» та «допомога», дещо не зрозуміло, що мається на увазі під допомогою у разі нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання і пенсією по інвалідності. Тому необхідно внести зміни до пп. 7 п. 1 ст. 2 Договору між Україною та Чеською Республікою, які б чітко визначили, який вид пенсії по інвалідності мається на увазі.

Аналогічні зауваження викликає і Угода між Україною та Королівством Іспанія «Про соціальне забезпечення громадян», де у ст. 2 також відсутнє розмежування пенсій та допомог, що можуть призначатися у випадку настання інвалідності.

Не відповідає пенсійному законодавству України і пп. а) п. 2 ст. 12 Угоди між Україною та Королівством Іспанія, в якому передбачено обчислення середньомісячного заробітку для призначення допомоги українською Стороною, у тому числі і пенсії по інвалідності, із заробітку за два останні роки трудового чи страхового стажу в Україні. Для обчислення розміру пенсії відповідно до ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено інший порядок визначення заробітної плати (доходу), ніж передбачено вказаною Угодою. Тому в цій частині пп. а) п. 2 ст. 12 Угоди також необхідно привести у відповідність із національним законодавством.

Отже, аналіз чинних двосторонніх міжнародних договорів та угод у сфері пенсійного забезпечення дає підстави зробити висновок, що реформування пенсійної системи України повинно включати в себе також і внесення змін та доповнень до діючих двосторонніх міжнародних договорів та угод, а також підписання двосторонніх міжнародно-правових договорів (угод) із якомога більшою кількістю іноземних держав, що дало б змогу гарантувати та забезпечити пенсійні права громадян України, які працюють і проживають поза межами нашої держави.

1. Соглашение о гарантиях прав граждан государств-участников Содружества Независимых Государств в области пенсионного обеспечения от 13 марта 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_107. **2. Кравчук Т.В.** Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: Дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2008. – С. 50. **3. Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації «Про гарантії прав громадян,**

які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі в галузі пенсійного забезпечення» від 15 січня 1993 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – Ст. 2813. **4.** *Угода між Урядом України та Урядом Республіки Вірменія «Про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Вірменія, які працюють за межами своїх держав».* – м. Київ, 17 червня 1995 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 26 квітня 1996 р. № 152/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3118. **5.** *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія «Про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення».* – м. Тбілісі, 9 січня 1995 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 22 листопада 1995 р. № 446/95-ВР // Офіційний вісник України. – 2007. – № 77. – Ст. 2864. **6.** *Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки «Про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення».* – м. Баку, 28 липня 1995 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 7 травня 1996 р. № 186/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=031_644. **7.** *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова «Про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення».* – м. Кишинів, 29 серпня 1995 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 29 жовтня 1996 р. № 434/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=498_637. **8.** *Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь «Про гарантії прав громадян у галузі пенсійного забезпечення».* – м. Київ, 14 грудня 1995 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 22 листопада 1996 р. № 546/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3119. **9.** *Угода між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан «Про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення».* – м. Алмати, 21 вересня 1995 р. // Людина і праця. – 1995. – № 12. – С. 40-42. **10.** *Кравчук Т.В.* Цит. праця. – С. 46-50. **11.** *Договір між Україною та Литовською Республікою «Про соціальне забезпечення».* – Вільнюс, 23 квітня 2001 р. – Договір ратифіковано Законом України від 10 січня 2002 р. № 2928-III // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3125. **12.** *Договір між Україною та Республікою Болгарія «Про соціальне забезпечення».* – м. Софія, 4 вересня 2001 р. – Договір ратифіковано Законом України від 22 листопада 2002 р. № 239-IV // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3127. **13.** *Договір між Україною і Латвійською Республікою «Про співробітництво в галузі соціального забезпечення».* – м. Київ, 26 лютого 1998 р. – Договір ратифіковано Законом України від 19 травня 1999 р. № 525-XIV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – Ст. 2815. **14.** *Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки «Про співробітництво в галузі соціального забезпечення».* – м. Київ, 20 лютого 1997 р. – Договір ратифіковано Законом України від 4 листопада 1997 р. № 615/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=233_002. **15.** *Угода між Україною і Королівством Іспанія «Про соціальне забезпечення громадян».* – м. Мадрид, 7 жовтня 1996 р. – Угоду ратифіковано Законом України від 17 грудня 1997 р. № 741/97-ВР // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3121. **16.** *Договір між Україною та Словачкою Республікою «Про соціальне забезпечення».* – м. Братислава, 5 грудня 2000 р. – Договір ратифіковано Законом України від 20 вересня 2001 р. № 2731-III // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3124. **17.** *Договір між Україною та Чеською Республікою «Про соціальне забезпечення».* – м. Київ, 4 липня 2001 р. – Договір ратифіковано Законом України від 22 листопада 2002 р. № 238-IV // Офіційний вісник України. – 2008. – № 94. – Ст. 3126.